

TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜNDE METAL OBJELER VE OBJELERİN FORM VE BEZEME ÖZELLİKLERİ

Hülya KALYONCU*

Öz

Türk-İslam dini inanç sisteminin ve aynı zamanda Türk gelenek ve göreneklerinin yapı taşlarından biri olan temizlik ve arınma olgusu, geleneksel Osmanlı-Türk hamam yapılaşmasının ve kültürünün oluşmasının temel sebeplerindedir. Osmanlı mimari tipolojileri içerisinde yer alan ve vakıf sistemi içerisinde inşa edilen Osmanlı hamam yapıları, dönemsel süreçlerle büyümüş, gelişmiş ve işlevsellikleri de farklılıklar göstermiştir. Erken dönem Osmanlı hamam yapıları, toplumun yalnızca temizlenme mekânları olmuşken, ilerleyen dönemlerde ise sosyalleşmenin sağlandığı ve folklorik ritüellerin gerçekleştirildiği simgesel yapılarla dönüşmeye başlamışlardır. Sosyo-kültür tarihimiz açısından hamam yapılarının geleneksel mimari yapı özellikleri ve hamamlarda gerçekleştirilen toplumsal ritüeller kadar önem arz eden hamamlara ait bir diğer alt başlık ise, hamamlarda kullanılan malzemeler ve bu malzemeler içerisinde yer alan metal objelerdir. Atalarımızdan günümüze miras kalan hamam metal objelerinin sanat tarihi disiplini bağlamında sanatsal değerlerinin yanında, kullanıldıkları dönemlerde sahibinin sosyal statüsünü temsil eden malzemeler olarak kabul edilmiş olmaları da bu malzemeleri hem sanat tarihi hem de sosyo-kültür tarihimiz açısından değerli kılan bir diğer özellikleridir. Bu çalışmada, geleneksel hamam malzemeleri arasında yer alan taslar, leğen-ibrikler, nalınlar, buhurdanlıklar, gülabdanlar, kirdenlikler (hamam kazanı), kildenceler (sabunluk), ayna gibi araç ve gereçler gerek form özellikleri, gerekse nadide bezemeleri, işçilikleri ve de yapım teknikleri açısından incelenmiş olup, sosyo-kültür tarihimiz içerisindeki önemleri dâhilinde geleneksel hamam kültürüne kattıkları zenginlikleri, estetik nitelikleri ve bu eserlerin günümüze ulaşan ve yeni nesillere aktarılan en kıymetli folklorik kültür değerleri içindeki yerleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda malzemelere uygulanan geleneksel el sanatlarının önemi, bu malzemelerin korunmaları ve geliştirilmeleri gerekliliğine verilen önem vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamam, Sanat, Geleneksel, Kültür Tarihi, Metal Objeler

* Dr. Öğr. Üyesi, Işık Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, hulya.kalyoncu@fideltus.com, <https://orcid.org/0000-0002-6325-6009>.

METAL OBJECTS IN TURKISH BATH (HAMMAM) CULTURE AND FORM AND ORNAMENT CHARACTERISTICS OF THE OBJECTS

Abstract

Cleaning and refinement phenomenon, one of the constituents of both Turkish-Islamic belief system and Turkish customs and traditions, are the major causes that result in the structuring of Ottoman-Turkish bath and the formation of Ottoman-Turkish bath culture. The Ottoman bath structures, which existed in the Ottoman architectural typologies and were constructed within a foundation system, developed, flourished, and exhibited differentiation in periodical processes. Whereas the early Ottoman bath structures functioned only as the cleaning places of society, they started to have symbolical features in the following periods with socialization and performance of folkloric rituals. From the aspect of our socio-cultural history, another issue, which is as significant as the conventional architectural properties of Turkish bath structure, and the social rituals made there, is the materials used in Turkish baths and the metal objects among such materials. The metal objects of Turkish bath which were inherited from our ancestors possess artistic values within the context of art history discipline. Besides, they represented social status of their owner in the relevant period, therefore these objects are valuable for not only art history, but also socio-cultural history. In this study, the tools and materials such as bowl, washtub, pitcher, patten, censer, rose water flask, hammam kettle, soap dish and mirror were analyzed in terms of their forms, precious ornaments, craftsmanship and production techniques. Furthermore, it was aimed to evaluate the richness added by these objects to the traditional Turkish bath culture, their aesthetic characteristics and their place among the most treasured folkloric cultural values that survive until today and were passed on to new generations. Lastly, the importance of the traditional handicrafts applied to the materials as well as the need for protecting and developing them were highlighted.

Keywords: *Turkish Bath, Art, Traditional, Cultural History, Metal Object*

Giriş

Türk kültür tarihinde suyun bedeni ve ruhu arındırdığı inancına dayalı ve suya kutsiyet atfeden su kültürü, akabinde yüzyıllardır devam eden hamam kültürü geleneğinin oluşmasını sağlamıştır.

Türklerde Anadolu Selçuklu ile başlayan erken yapılaşma döneminde ilk örnekleri çadır hamamları ile oluşmaya başlayan hamam tipolojileri, Osmanlı döneminde gelişmiş ve özgün bir kimlik kazanmıştır. Önceleri yalnızca yıkanma mekânları olan hamamlarda ilerleyen dönemlerde kadına yaşamına dair özel kutlamalar, ritüeller gerçekleştirilmiş seçkin hanımlar erkek çocukları için gelin adaylarını hamamlarda aramış, askere giden erkek çocukların ardından dualar hamamlarda yapılan törenlerle okunmuş, bebeklerin doğumunda yapılan görkemli lohusa törenleri, doğumdan kırk gün sonra yapılan kırk kaçırma törenleri, adak hamamları, ölümlerden sonra yapılan yas tutma seremonileri, düğün seremonileri hep bu hamamlarda gerçekleştirilmiştir. Hamam böylece sosyal bir nitelik kazanmış ve toplumsal statüsü ve ekonomik getirisi yüksek, sosyal mekânlara dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda Osmanlı hamamlarının temel işlevsel görevlerinin halkın

temizlenmesi arınması yanında, kadınlara sosyal yaşam imkânı vermesi, eşle dostla komşularla yapılan yemekli, eğlenceli, hediyeli sosyo-kültürel faaliyetleri hayata geçirme olanağı yarattığını söylemek mümkündür.

Bunun yanında toplumsal değerler anlamında hamam yalnızca kadınlar için değil, erkekler için de son derece büyük önem arz etmiş, esnaf hamamı, damat hamamı ve sünnet hamamı gibi erkek törenleri de, erkekler tarafından hamamlarda gerçekleştirilen ritüeller olmuşlardır (Vatansever, 2011: 98-99).

Osmanlı- Türk hamam geleneğinde ve toplum nezdinde önemi büyük olan ve toplumsal bütünleşmeye de katkı sağlayan hamam ritüellerinde kullanılan objelere de aynı nispette büyük önem verilmiş ve bu malzemelere işlevsel, estetik ve de ikonografik anlamlar yüklenmiştir. Çok farklı hammaddeden ve çok farklı işlevselliklerle üretilen bu objeler, Türk hamam kültürünün zenginliğini, estetiğini en güzel şekilde yansıtan araç gereçlerdir. Osmanlı döneminde niteliksel özellikleri ile sosyal statü göstergesi de sayılan bu malzemelerin, folklorik değerleri ile maddi kültür tarihimizde önemlerinin son derece büyük olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Günümüzde kültür varlıklarımızın korunmasında ve geleneksel sanatlarımızın ve bu anlayışla üretim yapan yerel sanatçı ve ustalarımızın korunmasında ve bu geleneksel sanatlarımızın sürdürülmesinde sorunlar olduğu düşüncesinden yola çıkılarak konu edinilen bu çalışmada, geçmişte halk ve saray hamamlarında kullanılmış olan metal hamam malzemeleri işlevsellik, form ve bezeme özellikleri itibari incelenerek, bu malzemelerin ve bu malzemelere uygulanan geleneksel sanatlarımızın Türk kültür tarihindeki yerlerine ve kültürel mirasın korunmasındaki önemlerine vurgu yapılması amaçlanmıştır.

Çalışma yöntemi olarak, Türk hamam kültürü ve hamamlarda kullanılan malzemeler ile ilgili literatürün taranmasını temel alan betimsel tarama modeli uygulanmış, çeşitli müzelerde yer alan hamam kültürüne ait objeler ve ritüeller incelenmiş, hamam malzemeleri, geleneksel süsleme teknikleri ve malzemelerin kullanım amaçlarını irdeleyen kaynak ve müze katalogları taraması yapılmış, koleksiyonlarında hamam objeleri bulunan müze ziyaretleri yapılmıştır. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda hamamlarda kullanılan metal malzemelerin, genel malzemeler, süs malzemeleri ve ikram malzemeleri olarak alt başlıklara ayrılmış olduğu ve bunların da kendi içlerinde alt gruplara ayrıldıkları görülmüştür. Yapılan kaynak ve literatür taramasına istinaden oluşturulan gruplar, alt başlıklara ayrılarak kendi içlerinde detaylı şekilde incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, somut olmayan kültür varlığımız hamam kültürü ve onun alt başlığı olan somut kültür varlıklarımız hamamlarda kullanılan geleneksel objeler ile bizlere aktarılan bu zengin kültürün yaşatılabilmesi için müzelerde en ileri korumacılık sistemi ile korunmaları ve geleneksel anlayışla ancak modernize edilmiş, kalite standardizasyonları sağlanmış üretimlerle sanatlarını icra eden ustaların ve sanatçıların da, yetkili kurumlar ve firmalar tarafından desteklenmelerinin,

hem geleneksel el sanatlarımızı kapsayan kültürel mirasın korunması anlamında hem de, Türk kültür-sanatına ve aynı zamanda ülke ekonomisine yapacağı katkılar sayesinde, kültürel mirasın korunmasında çözüm ve katkı olarak görülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

1. HAMAM KÜLTÜRÜNDE KULLANILAN METAL OBJELERİN SINIFLANDIRILMASI

Osmanlı-Türk hamam kültüründe, kullanılmış olan ve günümüzde de kullanılmaya devam eden farklı materyallerden objeler mevcuttur. Dokumadan üretilmiş olan havlular, peştamaller, cüppeler, keseler, lifler, hamam yaygıları, tülbentler ya da sabun, hamam otu gibi farklı malzemeler makale konusu dışında tutulmak üzere, kullanılan metal objeleri yıkanma malzemeleri, hamamlarda kullanılan kadın ve erkek süs malzemeleri, hamamlarda yıkanma sonrası yapılan ikramlarda kullanılan metal malzemeler ve musluk gibi hamamların mekân yapılarına dâhil olan metal malzemeler olarak gruplandırmak mümkündür.

Hamam genelinde yıkanma malzemeleri olan hamam tasları ve çeşitleri, içerisinde malzemelerin hamama getirildiği kirdenlikler, kildenceler, nalınlar vs. yıkanma esnasında kullanılan ayna, sürmedan gibi şahsi bakım objeleri ve yıkanma sonrası kullanılan ikram malzemeleri olan leğen-ibrik, buhurdan, gülabdanlar bu objelerin tanımlandığı alt gruplardır. Bu malzemeler erkeklerin ve kadınların ihtiyaçlarına göre olan farklı çeşitlerde ve işlevselliklerde üretilmişlerdir. Malzemelerin bazıları hamama gelen müşteriler tarafından özel olarak getirilmiş, bazıları ise hamamlarda müşteriler için hazır bulundurulmuştur. Erkeklerin beraberlerinde getirip hamamda kullandıkları şahsi objelerin kadınların malzemelerine göre çok daha sınırlı olduğu, erkekler hamamda saç ve sakal tıraşı oldukları için, erkek hamamlarında berber malzemelerinin genel olarak hamamlarda sabit tutulduğu görülmektedir. Tıraş usturaları, fırçalar, aynalar erkeklerin hamamlarda kullanmış oldukları şahsa özel metal hamam objelerindedir. Yine hamam sonrası camegahta yapılan keyif ve sohbetler için kullanılan çubuk, tak tuka, nargile özellikle erkek hamamlarında kullandıkları metal ikram objeleridir.

Kadınlar hamamında kullanılan malzemelerin ise erkeklere kıyasla daha gösterişli ve teferruatlı olduğu görülmektedir. Kadınların özel kullanım eşyalarından ince işçilikli hamam tasları, kirdenlikler, kildanlar, sürmedanlar, taraklar, aynalar, nalınlar, camegahta kullanılan kahve-çay takımları, şerbetlikler, gülabdanlar, buhurdanlar, kadınlar hamamın temel gereçleridir. Gelin hamamında kullanılan metal malzemeler ise çok daha fazla çeşitlenmiştir. Rutin olarak kullanılan bu ojelere, kına taşı yeni bir malzeme olarak eklenmiştir. Hamamların metal muslukları hamam mekânlarını tamamlayan, işlevsel ve dekoratif özellikleri olan diğer metal gereçlerdir.

Bu malzemelerin kalitesinin hamama gelenlerin sosyal statüsünü de belirleyen önemli detaylar olduğu saptanmıştır (Tourism Today, 2004:

Aktaran Bozok, 2006: 71-72). Saray haremde saltanatın önemli insanların yıkanma kültürü hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Ancak günümüze gelebilen Saray ve Harem koleksiyonundaki metal hamam eşyaları, örneğin Pertevniyal Sultan'a ait hamam tasları, aynalar gibi kişisel eşyaları da Osmanlı hanedanının ihtişamını yansıtacak özelliktedir.

1.1.Yıkanma Malzemeleri

Osmanlı hamamlarında yıkanmak için kullanılmış olan metal malzemeler çoğunlukla, müşterinin yanında getirmiş olduğu yıkanma araç gereçleridir. Yıkanma malzemelerinin içinde taşındığı ve hamam içerisinde ise hem yıkanma malzemesi hem de farklı işlevler için kullanılmış olan kirdenlikler ana malzeme olup, çeşitli boyutlardaki hamam tasları, sabunluklar ve nalınlar ise kullanılan diğer metal malzemelerdir.

1.1.1.Hamam Tasları

Hamam tasları, hamam metal objeler arasında üretimi en fazla yapılmış olan ve yıkanma esnasında hamam kurnasından su alıp dökmek için kullanılan, ağız kısımları geniş, orta kısımları genelde göbekli objelerdir. Çocuk hamam tasları, kına, rastık ve şifa tasları, kadın ve erkeklerin kullandıkları daha büyük taslar gibi çeşitleri bulunan tasların boyutları genel olarak 11.5 cm. ile 27.cm. arasında değişmektedir. Hamam taslarının kaynaklarda ilk bahsedildiği yer, mitolojidir. Arkeolojik buluntularda farklı malzemelerden yapılmış tas tiplerine rastlanmıştır. Tas objelerin orta kısmında gülbezek formunda olan göbekli olanlar da kabartma resim, monogramlı, kazıma ve kakma teknikle yapılmış geometrik, bitki ve manzara resimli olanları vardır. Ortalarının bombeli olması ise Friglerden, Anadolu tanrıçası Kybele'den gelen bir özelliktir (Uluumay, 2009:23).

1.1.1.1.Büyük Taslar

Türk hamam kültüründe en çok kullanılan genel olarak bakır, gümüş, pirinç madeninden ya da tombaktan üretilmiş hamam malzemeleridir (Arılı, 1990). Bakır olanların bazıları kalaylanmış, bazıları ise kalaysız bırakılmıştır (Uluumay, 2009: 23). İslam dininin israfı hoş görmemesinden dolayı ise saray için üretimler hariç, altın hamam tasından ziyade, daha çok, altın görünümlü olan tombak taslar çoğunlukta ve harem hamamında sıkça tombaklanmış taslara rastlanmıştır. Bakır, pirinç ve gümüş hamam taslarına genel olarak kakma tekniği ile kabartma stilize çiçek motifleri, mimari yapılar ve geometrik bezemeler yapılmıştır. Haremde kullanılan tombak taslar da Arap harfleri ile *Tombak* yazılı bir damga vardır. Osmanlı'da bu uygulama altın ve tombak olanların birbirlerine karıştırılmaları için yapılmıştır (Harem, 2012: s: 403). Gümüş ve tombak hamam tasları özel günlerde ve özel kişilerin kullandığı malzemelerdir. Osmanlı İmparatorluğu merkezi İstanbul için yapılan üretimler de orta bezek üzerinde tarihi yapıları görmek de mümkündür. Bazı örnekler de ise orta zemin tamamen bezemesiz bırakılmıştır. Hamam tasları ile kullanılmak üzere üretilen ilginç aksesuarlar

da vardır. Daha çok Erzincan bölgesinde üretilen bu taslar için, içine su koyulduğunda balıkların hareket ettiği balık biçiminde yapılmış aksesuarlar da yapılmıştır. Tas'ların farklı ebatları mevcuttur ve bu ebatlar kullanan kişiler hakkında belirleyici bir unsurdur. Büyük boy hamam tasları erkekler için, orta boy kadınlar için küçük boy ise çocuklar için kullanılan taslardır (Tufan, 2006:57).

Görsel 1: Orta göbeğinde panoramik hamam mimarisinin kabartma motifi olarak verildiği gümüş hamam tası, çevresi paftalara ayrılan bölümlerde gündelik figürlü yaşamdan sahnelerinin ve göbeğin etrafını saran bordürde yer alan bitkisel motiflerin kabartma tekniği ile yapıldığı, son derece ince işçilikli tasdır. çap: 21.5 cm.y:5 cm.

Görsel 2: Bakır hamam tası, kakma tekniğiyle yapılmış, bitki ve orta göbeğe yerleştirilen kuş motifi ile bezenmiştir. çap:19 cm. y: 5,5 cm.

Görsel 3: Bakır hamam tası, kabartma tekniğiyle yapılmış, tasın dış yüzeyi yivli, göbek kısmı ise noktasal ve ışınsal desenlerle bezenmiştir. çap:23 cm. y: 7,5 cm., Doğu Anadolu Bölgesine aittir.

Görsel 4: Gümüş hamam tası, göbek dâhil, tüm iç yüzeyi kabartma tekniyle yapılmış bitki sel motiflerle bezenmiştir. çap:21,5 cm. y: 6 cm.,

Görsel 5: Tombaklanmış bakır hamam tası, dış gövdesi dışa doğru kabartma yivli, ortası kazıma tekniği ile yapılmış ve çiçek desenlidir. 18.Yy.çap:17.5cm. y: cm., Bakır seksiyonu, T.S.M. 25/3685

Görsel 6: İçine yerleştirilen oynar balık formu ile farklı bir dekorlanma örneği gösteren pirinç hamam tasının göbek çevresi, bitkisel motiflerle çizikleme tekniği ile bezenmiştir. Taslarda balık motifinin kullanılması, Urfa'da balığın kutsal sayılmasından ve balığın bereket sembolü sayılması âdetinden gelen bir uygulamadır (Uluumay, 2998: 24).

Görsel 7: Tüm dış yüzeyi yivli ve kabartma tekniyle yapılmış bakır hamam tasının göbeğine ışınsal motifler yerleştirilmiştir. çap:21 cm. y: 5,5 cm.,

1.1.1.2. Şifa Tasları

Su'yun ve hamamların iyileştirici ve şifa kaynağı olduğuna inanılan Türk kültüründe, ermiş kişilerin yatırlarının olduğu yerlerdeki hamamların sularının şifalı olduğu inancı da yüksektir. Örneğin; halk arasında Süleymaniye-Dökmeciler Hamamı'nın suyunun sarılık hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Bu nedenle şifalı sular ile birlikte, okunmuş ve yazı ile bezenmiş bakır tasların içinden hastaların su içmeleri ve hamamlarda su dökümleri şifa kaynağı sayılmış ve bu amaçla özel taslar üretilmiştir. Halk arasında bakır kapların kutsiyetine olan inancı ile kapların özellikle dövme tekniği ile ve bakırdan yapılmış olması esastır. Bu tasların içi ve dışı kalem işi ayetler ve ehl-i beyt isimleri ile bezenmiş, kutsal kişiliği olduğuna inanılan kişiler tarafından okunmuş ve içine koruyucu gücü olduğuna inanılan, küçük demir levhalar, iğne ve madenler koyulmuş ve özellikle hastalığı olan kişilerin kullanımına sunulmuştur. Hastaya tastan su içirilip, içindeki su 'dan başından döküldüğünde ise hastanın şifalandığına ve hastadaki sarılığın suya aktarıldığına inanılmıştır.

Görsel 8: Bakırdan üretilmiş ve tombaklanmış yuvarlak formdaki şifa tasının orta kısmında mavi bir boncuk bulunmaktadır ve iç yüzeyi silme Arapça istifli yazılarla ve dış yüzeyi ise içi bezemeli tuğra ile dekorlanmıştır. 18.Yy., çap: 12.cm., y: 4 cm. Bakır seksiyonu, T.S.M. 25/3483

Görsel 9: İçi ve dışı tamamen Arapça yazılarla bezenmiş yuvarlak formdaki şifa tasının, yarım küre şeklindeki göbeğinin üst kısmına yakın bölümünde ‘Muhammed, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin vesselam’ yazısı bulunmaktadır. Göbek kısmının alt bantında şerit halinde ‘438438’ sayı dizilimi devam etmektedir. Tasın ağız kısmında ise yine Arapça rakamlardan oluşan sayı dizilimi yer almaktadır. Tasın iç tabanında ise yıldız formunda dört kere ‘Ali’ ismi tekrarlanmaktadır. İç çeperinin tasın ağız kısmına yakın olan şerit bantında ise Ayetel Kürsi’nin Yuhitune’ye kadar olan kısmı yazılıdır (Hamam, s:118).

1.1.1.3. Kına Tasları

Türk kültüründe önemli bir yeri olan kına, kadınların hem süslenmelerinde hem de mantar ve cilt hastalıklarına karşı şifa bulmaları için kullanılmaktadır. Tozunun su ile karıştırılması ile saç boyamak ve elleri ve ayakları süslemek amacı ile kullanılan kınanın anavatanı Arabistan olmakla birlikte tüm Uzakdoğu ülkelerinde yetiştirilmektedir. Anadolu halk inanışında kına sürmek bir sevinç ve mutluluk alametidir. Kurbanlık koçun, gelinlik kızın, askere giden gencin başına kına yakmak âdeti yaygındır. Gelin hamamlarında da geline, kına gecelerinde kadınların avuç içlerine, sünnet hamamlarında, sünnet çocuğunun sağ eline kına yakma âdeti vardır. Bu törenler sırasında ise hamamlar da özel yapım *kına tasları* kullanılmıştır. Genel olarak bakır, tombak ve gümüş malzemeden yapılan bu taslar, boyut olarak hamam taslarından daha küçük boyutlarda üretilmişlerdir.

Görsel 10: Pirinçten yapılmış ve tombaklanmış kına tasının ağız kısmı yukarıya doğru daralmakta ve ortasında daire şeklinde iki çizgisi bulunmaktadır. Objenin yüzeyi tamamen tezyinatsız sade bırakılmıştır. 19.yy. sonu, çap:18,8 cm., y: 5,8 cm., Bakır seksiyonu, T.S.M. 25/1722

1.1.2. Kirdenlik

Kirdenlik, içinde hamamda kullanılacak olan lif, kese, sabun gibi malzemelerin hamama götürüldüğü pirinç ya da bakır malzemeden yapılmış kapaklı kutulardır (Tufan, 2006: 59). Bu kaplara halk arasında *badya* ya da *hamam kazanı* adı da verilmiştir. Çapları 17 cm. ile 44 cm. arasında değişen bu kapların, alt kısımları delikli yapılmış ve suyun süzülmesi sağlanmıştır. (Bezirci Z., ve Ark, 2005: s:1000-1013). Esas işlevi hamam malzemelerinin taşınması olan bu kazanların, farklı işlevleri de vardır. Hamam içinde yapılan eğlencelerin camegâhta yapılan müzikli seremonilerinde, oldukça güzel ses çıkardığı için ters çevrilerek metal darbuka olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Tufan, 2006: 56). Beypazarı Müzesi kayıtlarına göre: ‘*Bir dönem Paşa Hamamı’nu işleten Hamamcı Meryem kirdenlikleri darbuka olarak kadınları birkaç kez uyarmış, uyarılara uyulmayınca en sonunda hamamın suyunu kesivermiştir. Kadınlar da böyle bir durumda köpüklü kalmamak için bu kazanı hamam yedeği olarak kullanmışlar, içine su doldurmuşlardır*’.

Bunun dışında kirdenlikler, hamamın sıcaklık kısmında ters çevrilip, yıkanırken üzerine oturulup gerekirse de su taşımak için, kurnaları olmayan muslukların altında da kurna işlevi de görmeleri için ve ayrıca kirli çamaşırların yıkanması amacı ile de kullanılmışlardır. 1640 tarihli “Es’ar Defteri”nde “Hâtûnlar, leğenlerini kurnanın iki tarafına vaz’ edüp önüne etmeyeler. Bir leğene 2 akça alına.” denilmektedir (Tufan, 2006: 60). Yapıldığı bölge ve ustalarına göre desenlerinde ve formlarında değişiklikler görülen kirdenliklerin, İstanbul, Süleymaniye’de, Kastamonu, Kahramanmaraş ve Gaziantep’de yapılanları en gözde olanlarıdır. Süleymaniye kirdenliklerinin işçiliklerinde oldukça bariz bir üstünlük söz konusudur. Kazanların bezemeli olanlarında geometrik, yazılı, bitki desenli ve şerit bordürler, armalar, bazı örneklerinde yazılı dekorlamalar görülmektedir.

Görsel 11: Dış yüzeyi, kuşaklarla çevrelenen bakır kirdenliğin üzerinde, Osmanlıca yazılar ve geometrik motifler yer almaktadır. çap: 19 cm.

Görsel 12: Dış yüzeyi, gövdeyi saran üç sıra paralel kuşakla çevrelenen bakır kirdenliğin üzerinde, perçinle tutturulmuş kabartma aplikler yer almaktadır. 19 Yy sonu, y:29 cm. çap: 32 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M.25/ 3492.

Görsel 13: Dış yüzeyi, gövdeyi saran üç sıra paralel kuşaklarla çevrelenen bakır kirdenliğin

üzerinde 'Babüssade ağalarının ocağına vakıftır. Harice götürmek memnudur. 309 yazısı' yer almaktadır (Hamam, 100) 1891, y:30,5 cm. çap: 35 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M.25/

Görsel 14: Diyarbakır ya da Mardin yapımı olan dış yüzeyi, kazıma tekniği ile yapılan manisa lalesi, yapraklar ve iri çizikleme narçiçeği dekorlu bitkisel motiflerle bezenmiş bakır kirdenliği üzerinde, ayrıca şerit şeklinde bordürü yer almaktadır. Şeridin içi çizgilerle şekillendirilmiştir.

1.1.3. Kildence (Sabunluk)

Hamam kültürünün en önemli objelerinden biri olan *Kildence*'ler içine sabun, sabunluk, kese, tarak gibi malzemelerin koyulduğu, üst kısmında elle taşınmayı sağlayan metal bir aksamı olan kapaklı kutulardır. Bu kutuların kildence adını almalarının sebebi, Türklerin kilin temizleme maddesi olarak kullandıkları dönemlerde verilen isme istinadendir. Objenin alt haznesinde ıslak sabun ve sabunlukların sularının akması için delikleri bulunur. Yükseklikleri 4 cm.ile 23 cm. arasında değişmektedir. Formları genel olarak ovaldir ve bakır ve pirinç ve nadiren de gümüş malzemeden yapılmışlardır. Üst kapakları menteşe ile alt gövdeye bağlanmıştır ve bir sürme ile de kutuların kilitlenmesi sağlanmıştır. Kildencelerin geç örneklerinde daha küçük ve dikdörtgen, kare, yuvarlak formlarda metal kutular kullanılmaya başlanmıştır. Kutuların üzerinde çizgisel, noktasal kabartmalar, yivler, dalgalı motifler, su yolu motifi gibi bezemeler görülmektedir (Tufan, 2006: 57).

Görsel 15: Dikdörtgen formdaki, bakır kildence, içine malzemelerin yerleştirildiği ana gövde ve geçmeli bir kanca ile kapağın gövdeye bağlandığı üst kapak olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Objenin dış yüzeyi gövdeyi saran çizgisel ve noktasal motifler ile dekorlanmış ve kapağın orta kısmına, objenin elle taşınabilmesi için ince uzun bir tutamak eklenmiştir.

Görsel 16: Oval formdaki, bakır kildencenin ana gövdesine dekorlama yapılmamıştır. Yüksek tutulan kapak kısmı ise geometrik ve noktasal motiflerle bezenmiş ve geçmeli bir kanca ile kapak ve gövde birbirine bağlanmıştır. Kapağın orta kısmına, objenin elle taşınabilmesi için ince dar bir tutamak eklenmiştir.

Görsel 17: Yuvarlak-oval formdaki, pirinç kildence, içine malzemelerin yerleştirildiği ana gövde ve geçmeli bir kanca ile kapağın gövdeye bağlandığı üst kapak olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Objenin dış yüzeyi gövdeyi saran dalga motifleri ile dekorlanmış ve kapağın orta kısmına, objenin elle taşınabilmesi için ince tutamak eklenmiştir.

1.1.4. Tepsi Sabunluklar

Hamamlarda kullanılan ve içine lif, sabun gibi malzemelerin koyulduğu objelerdir.

Görsel 18: Bakır malzemeden yapılmış, yuvarlak ve ayaklı tepsi şeklindeki sabunluğun orta kısmında kazıma tekniği ile bitkisel, dip kısımlarında ise çizgisel ve dış kısmında ise noktasal bezemeler uygulanmıştır.

Görsel 19: Bakır malzemeden yapılmış, yuvarlak ve tepsi şeklindeki sabunluğa herhangi bir süsleme yapılmamış, Osmanlıca soğuk mühür basılmış ve Ermenice yazı eklenmiştir (Eski Tas, 2009:190).

1.1.5. Nalınlar

Nalınlar, hamamlarda giyilmek üzere üretilmiş, yüksekliği 6-15 cm. arasında alt zemini sert dokulu ağaçlardan yapılan ve gövde kısmı metal alaşımlarla veya tel işlemelerle bezenen, ayağa geçen kısmı deriden hamam terlikleridir. Yüksek olmalarının sebebi, alttan ısıtılıp kızgın hale gelen mermer yer döşemeleri üzerinde yürürken ayağın yanmasını önlemek ve ayakları hamam içerisinde sıçrayan kirli sulardan ve kirli sularda yaşadığına inanılan cinlerden korumaktır (Arseven, 1950b). Gümüşten yapılmış kuş motiflerinin bulunduğu örneklerinde, nalının tasma bölümü üzerine oturtulmuş olanlarından, kişi yürüdükçe dalla beraber kuş motifi de sallanmaktadır. Kafkasya, Eskişehir Van yörelerinde, gümüş kaplı, “savatlı” nalınlar yapılmış, 19. Yüzyıl’da İstanbul üretimi nalınlar arasında altın sırmalı, gümüş kakmalı örnekler nalınların en güzel olanlarındandır. Gümüşün üstü çizilerek işlenir, savat denen malzeme üzerine sürülünce, bu yivler içinde kalıp siyah bir nakış gibi dururdu. Sinop sedefli, Afyonkarahisar ise gümüş telle işlenmiş nalınları ile tanınırdı. Nalınlar malzemesine, desenlerine ve formlarına göre belirli anlamlar taşımışlar, giyen kişilerin sosyal durumunu ortaya koymuştur. Gövdesi kına boyalı, tasması mavi, siyah, pembe çuhalarla bezeli, Tire nalınını giyen hanımın, nişanlı veya yeni evli olduğu anlamına gelmektedir. Hamamda çalışan personel ile hamama gelen müşterilerin arasında kullanılan nalınlarda farklılıklar gösterirdi. Hamam görevlisi olan hamam anası, müşterilerle kıyaslanınca oldukça yüksek ökçeli nalın giyerdi. Gelin hamamlarında gelin olan kişi, kırk hamamında (Lohusa Hamamı) lohusa olan kişi, diğer ziyaretçilere oranla yüksek ökçeli nalınlar giyerdi. Hamamlarda kullanılan nalınlar Tahtakale piyasasından karşılanmaktadır (Tufan, 2006:56).

Görsel 20: Tamamı ince işçilikli ve gümüş kaplı nalınların, dekorlamaları ajur tekniğinde ve kabartma

olarak stilize çiçeklerle, dallarla ve çarkı-felek motifleriyle yapılmıştır. 19.yy, y:5.5.cm.boy:25 cm. Gümüş seksiyonu, T.S.M.16/2098

Görsel 21: Tamamı ince işçilikli ve ayak basılan kısmın dış cepheleri gümüş kaplı nalınların, bantları kadifeden yapılmıştır. Bantların tel sarma tekniği yapılan simli işlemelerinde iki yanlarda papağan motifleri, ortalarında çiçek ve dal kıvrımları ve rumi motifleri görülmektedir. 19.yy, y:8.cm. uzunluk: 25 cm. Harem Bölümü, T.S.M.8/1018

Görsel 22: Tamamı ince işçilikli ve gümüş kaplı nalınların, dekorlamaları ajur tekniğinde ve kabartma olarak stilize çiçeklerle, dallarla ve çarkı-felek motifleriyle yapılmıştır. 19. yy, y:5.5.cm.boy:25 cm. Gümüş seksiyonu, T.S.M.16/2098

Görsel 23: Tamamı ince işçilikli ve gümüş ve sedef kakmalı nalınların, ayak geçirme bandının üzeri kabartma natüralist çiçeklerle ve yapraklarla dekorlanmış tamamı gümüştendir. Süslemede aralara çizgisel, noktasal, dalgalı motifler serpiştirilmiştir. Burun ve topuk kenarları, üzerinde çiçek şeklinde motiflerin sarktığı ve motiflerin halkalarla nalınlara mihlandığı kompozisyon özelliği göstermektedir. Nalının yüksek tabanları tamamen sedef kaplamadır. 18. Yy, y:22 cm. T.S.M.8/1014

1.1.6. Hamam Süs Malzemeleri

Genel olarak hamam müşterileri tarafından yanlarında getirilen özel bakım eşyaları olan hamam süs malzemeleri, gözlere sürme çekmek için kullanılan sürmedan, ayaklara topuk taşı yapmak için kullanılan ponza taşı, ayna, tarak gibi şahsi kullanım araç gereçleridir. Çok çeşitli form özellikleri

gösteren bu malzemelerin metalden üretilmiş olanlarının bazılarının yapımında, değerli taşlar kullanılmış ve ince işçilikli bezemeler yapılmıştır.

1.1.6.1. Sürmedan

Türk hamam kültüründe kadınların süslenme objesi olarak kullanılan metal *sürmedan*'lar bakır gibi metallere yapılan ve içine kara boyanın (sürmenin) koyulduğu ince uzun bir alettir. Saray için yapılmış olanlar altın ve gümüşten üretilmişlerdir. Kapağının içinde kirpik dibine sürme çekmeye yarayan bir mili vardır. Bu objelerin üzerinde bazen mini bir de aynası bulunmaktadır. Özellikle saray kadınlarının kullanmış olduğu sürmedanlar, son derece ince işçilikli ve son derece kaliteli malzemedir ve hatta bazen de mücevher değerinde objelerdir. Sürmedanların en güzelileri Pakistan ve Hindistan'dan gelmiştir (Uluumay, 2009: 24).

Görsel 24: Boğum kısmındaki ince bileziklerin elmaslarla bezenildiği, tamamı altından yapılmış ince uzun sürmedanın zincirle bir halkaya bağlandığı görülmektedir. Sürmedan şehzadelerin sünnet düğünlerinde ve sultanların düğünlerinde kullanılmıştır. 19.Yy, 14 x 1,5 cm.T.S.M. 2/2178,

1.1.6.2.Ponza Taşı

Hamamlarda her türlü sertleşmiş deriyi temizlemek için kullanılmış, metal hamam objeleridir. Ponza taşı, Türkçede bazaltik ponza olarak bilinen kahverengi renkteki taş, sünger taşı, köpüktaşı, hışırtaşı, nasırtaşı gibi anlamlara da gelmektedir. Siyah veya beyaz renklerde olanları mevcuttur. Formları doğadan alınmış, farklı türde formlar olabilmektedir (Tufan, 2006:61).

Görsel 25: Üzeri tamamen bitkisel kabartma motiflerle bezenen gümüş ponza taşının formu

ilginçtir. Taşın tepe kısmı içiçe geçmiş halkalardan oluşan ve halkaların ucuna bağlanan toplarla bütünleşen bir süsleme özelliği göstermektedir.

Görsel 26: Üzeri kazıma çizgisel ve bitkisel motiflerle bezenen kaplumbağa biçimli gümüş ponza taşının yan kısmına bir halka geçirilmiştir.

1.1.6.3. Aynalar

Ön yüzü ayna, arka yüzü gümüş, altın, pirinç gibi madenlerden yapılmış, hamamlarda kullanılan süslenme objeleridir. Arkaları pirinçten veya gümüşten yapılan aynalara *yastık aynası* adı verilmiştir. Pirinç arkalı aynaların bazılarında gümüş kaplama yapılırdı. Ancak yinede müşterileri uyarmak için kaplama üzerine *taklit* ibaresi yazılmıştır (Uluumay, 2009: 25). Eski Türk el aynalar önceleri ahşap malzemeden yapılmalarına karşılık, zamanla metal çerçeve ile kaplanmışlardır. Dörtgen, yuvarlak ya da elips şeklinde olanları vardır. Bazıları ise sapsızdır. Aynanın arkasını kaplayan metal kısımları genel olarak çevreleri kabartmalıdır (Arseven, 1958) ve kulpları hayvansal motiflerle bezenmiştir (Arlı,1990) (Anonymous, 1997).

Görsel 27: Güneydoğu Anadolu Bölgesi ya da Konya yapımı olduğu düşünülen altın yaldızlı aynanın, ön yüzü düz ve perdelidir. Gümüşten yapılmış arka yüzünde ise alçak kabartma ile yapılmış ve yuvarlak bir çerçeve içerisine alınmış, dört bir yanı hayvan motifleri ile bezenmiş atlı süvari kompozisyonu bulunmaktadır. Selçuklu çini sanatında da sıkça karşımıza çıkan bu sahnenin çerçeve dışına alınan bölümünde ise çeşitli mitolojik hayvanlar görülmektedir. 13.Yy'ın ilk yarısı, çap:20.9 cm. sap:22 cm.uzunluk: 41,3 cm. Hazine Bölümü, T.S.M. 2/1792

1.1.6.4. Tıraş Takımları

Hamamda erkekler tarafından kullanılan metal tıraş takımları leğen, tas, sabunluk, fırça, makas, tarak gibi birkaç farklı objeden oluşan takımlardır. Bu takımlara *berber leğeni* adı da verilmiştir. Tıraş leğenleri ortası çukurca, yukarıya doğru genişleyen yayvan yuvarlak bir dip kısmından ve yükselen bölümünün bir tarafında boyuna girecek şekilde boşluğu olan kaplardır. Kabın boyun boşluğunun karşı kenarında, tıraş esnasında kabın boyuna ipliklerle asılması için iki deliği bulunmaktadır. Metal olanları içerisinde altın, gümüş, bakır ve tombaklanmış olanları mevcuttur. Saray için yapılanlar en kıymetli madenlerden altın ve gümüşten üretilmişler, zaman zaman değerli mücevherlerle bezenmişlerdir (Tufan, 2006:64).

Görsel 28: Kapaklı ve kapaksız yuvarlak pirinç taslar ve usturadan oluşan tıraş takımı tezyinatsız, sade dekorlu örneklerden biridir.

Görsel 29: Leğen, tas, sabunluk, fırça, makas, tarak parçalarından oluşan gümüşten yapıлып, altın yaldızla yaldızlanmış tıraş takımı 2.Mahmud (1808-1839) tuğralı olup, tüm parçaları tezyinatsız bırakılmış, yalnızca fırçanın arka yüzü hak suretiyle minik helezonik çiçeklerle bezenmiştir. 19 Yy'.leğen çap: 29 cm. tas çap: 17, 5 cm. sabunluk çap: 11 cm.fırça uzunluk: 25 cm. makas boy: 16.5 cm. tarak uzunluk: 19 cm. T.S.M. Gümüş Seksiyonu

1.1.6.5. Tarak

Hamamda saç, sakal taramaya yarayan, süs eşyalarından taraklar, birçok farklı maddenin yanında metal olarak da üretilmişlerdir. Hamamlarda kullanılan tarakların bir tarafı kısa ve sık, diğer tarafı uzun ve seyrek dişli

olurdu. Sakal taramak için olan yuvarlaktır, diş olmayan kısımlarında bazen oyma yazılar ve çiçek şeklinde desenler bulunmaktadır. Bu taraklar İstanbul'da Kapalı çarşı yanında, Tarakçılar sokağında sıra dükkânlarda değerli ustalar tarafından yapılırdı (Arseven, 1952). 18. Yüzyıl'da saçlara mavimsi gri (arduaz rengi) bir renk vermek için, kurşundan taraklar kullanılmıştır. Bir tarafı ince, bir tarafı kalın taraklara eskiden Hint Tarağı adı tarakların bir tarafı genel olarak verilmiştir.

Görsel 30: Sırtı dalgalı ve çentikli yapılan bağa tarağın dişleri altından yapılmış, sırtının ve altın çerçevesinin yüzeyleri kazıma ile kıvrıkdal ve yaprak motifli dizeleriyle bezenmiştir. 19.Yy., boy: 12,5 cm. en:3.8 cm. Hazine Seksiyonu, T.S.M. 2/1339

Görsel 31: İri ve dar dişli iki tarama kısmı olan kemik tarağın, gümüş olan ve üzerine kakma ve kabartma teknikleri ile farklı tipte burğu motiflerin yerleştirildiği orta kısmının yan kenarlarında, boyna asılarak taşınabilmesi için uzunca bir zinciri bulunmaktadır.

Görsel 32: İri ve dar dişli iki tarama kısmı olan fildişi tarağın, gümüş olan ve üzerine kakma ve kabartma teknikleri ile iki sıra halinde dalgalı motifler uygulanmış, orta kısmına yerleştirilen bağlantı yerleri ile üzerine kazıma tekniği ile Osmanlıca yazıların dekorlanmış ve boyna asılarak taşınabilmesi için uzunca bir zincir, yan kısımlardan tarağa monte edilmiştir.

1.1.7. Hamam İkrâm Malzemeleri

Osmanlı-Türk geleneğinin en temel öğelerinden olan konukseverlik, Türk insanının sosyal yaşamının her alanında kıymet vermiş olduğu bir

değerdir. Sosyal yaşamının en yoğun olarak yaşanmış olduğu, geleneksel hamam kültüründe de bu kıymet dâhilinde, müşterilere her türlü ikram yapılması kültürün önemli bir parçası sayılmış ve bu amaçla da hamamlarda farklı form ve işlevsellik özelliği taşıyan objeler kullanılmıştır. Çok farklı malzemelerden üretilmiş olan bu objelerin konumuz kapsamında olan metal örneklerinin en belli başlı formları leğen ve ibrik takımları, buhurdanlıklar, gülabdanlar ve şerbetliklerdir.

1.1.7.1. Leğen ve İbrik Takımları

Türk sosyal yaşamında ve süsleme sanatlarında önemli bir yeri olan, *leğen ve ibrik takımları*, yemek öncesi ve sonrası el-yüz yıkama ve hamam sonrasında ise, hamamın soğukluk kısmında abdest alma işlevi gören altın, gümüş, bakır, tombak gibi metallere yapılan kullanım objeleridir (Altier, 2019:153). (Metal malzeme dışında porselen, cam, seramik örnekleri de fazladır.) (Türkoğlu, 1995).

İbrik kelimesi; Farsça *su dökken* anlamına gelen *abriz* kelimesinden, önce Arapça 'ya oradan da Türkçe'ye geçmiştir ve leğen ve ibrik takımları, 17.Yüzyıl'ın sonlarına kadar Avrupa'da da aynı işlevsel özelliği sebebiyle kullanılmaya devam etmiş objelerdir. Takımın üst parçası olan ibrikler form olarak, suyu dökmeye yarayan uzunca bir emziğe ve objeyi elle tutabilmek için kavisli bir sapa, genel olarak şişkin ve ince boyunlu bir gövdeye ve üst kısmı kapağı açma kapama işlevini gören bir tutamağa sahiptir. Bu tutamaklar genel olarak akantus yapraklı bezemelere sahiptirler. Gövdelerinin, boyun kısımları genellikle bir halka ile birleşmektedir. Halka bağlantısının olmayıp, düz olarak birleşen örnekler de mevcuttur. İbriklerin yüzeyleri kazıma, kabartma, teknikleri ile süslenmişlerdir. Türk geleneksel sanatları içerisinde önemli bir yeri maden sanatında form ve bezeme açısından son derece önemli eserlerin üretildiği 16.Yüzyıl klasik Osmanlı sanatlarında, desenleri kalemle çalma ile yapılan çok nadide kalayla yapılmış ibriklere de rastlanmaktadır.17. Yüzyıl'ın sonlarında ise boğazsız ve ağzı yayvan ibrikler de görülmeye başlanmıştır. İbriklerden suyun içine dökülmesi için kullanılan leğenlerin, içlerine bulunmaktadır. İbrik-leğen takımları, ibriklerin leğenlerin çukur olan bu orta kısımlarına yerleştirilmesi suretiyle birlikte kullanılmışlardır. Akıtılan sularının görünmemesi için iç haznelerinde, *sabunluk* adı verilen süzgeçli kapakları bulunmaktadır (Kuşoğlu,1992:12-15).

Görsel 33: Karın kısmı yayvan formda ve kabartmalı natüralist çiçeklerle bezenen tombak ibriğin kubbe biçimli tutamak kısmı gövdeye nispeten, sade dekorlu olarak bırakılmıştır. Tutamak kısmının tepeliği çam kozalağı şeklinde dekorlanan ibriğin, yüksek tabanlı leğenin sabunluk kısmı, ajurlu ve dış çevresi kabartma çiçek desenlidir. Suyun akıtıldığı emzikli kulp oldukça ince ve zariftir. 18.Yy.sonu, y: 29 cm. leğen çap: 29, 5 cm. y: 7.5 cm. (T.S.M. 25/3730-31)

Görsel 34: Karın kısmı armudi formda ve kabartma, kesme baklava dilimli tombak ibriğin kubbe biçimli tutamak kısmı da gövdenin bezeme özelliğini devam ettirmiştir. Tepelik kısmında katmerli gül motifinin yer aldığı ibrik takımının yüksek leğenin de aynı şekilde kabartma baklava deseni devam etmekte olup, ortasında oymalı ve çiçek desenli sabunluğu bulunmaktadır. 18.Yy. ortaları, y: 38 cm. leğen çap: 42 cm. y: 13 cm. (T.S.M. 25/3801-3734)

Görsel 35: Karın kısmı armudi formda ve göbeğin ortası madalyonlu gümüş ibriğin kubbe biçimli tutamak kısmı dalga motifi ile bordürlenmiş ve tutamak kısmının tepeliği çam kozalağı şeklinde dekorlanmıştır. Yüksek tabanlı leğenin sabunluk kısmı, ajurlu olup, suyun akıtıldığı emzikli kulp bezemesiz bırakılmış ancak ibriğin yandan tutma aksamı yaprak motifleri ile dekorlanmıştır. y: 42 cm.

1.1.7.2.Buhurdanlıklar

Osmanlı koku kültürünün önemli bir objesi olan buhurdanlar, hamam kültürünün de vazgeçilmez parçalarıdır. Hamamlarda güzel koku yayması için kullanılan buhurdanlarda koku olarak misk, amber, öd ağacı, kitre, pelesenk, gül yağı, ardıç tohumu, sandal tozu gibi buhur türleri yakılmış, buhurdanlar daima gülabdanlarla birlikte kullanılmışlardır. Çok değişik form ve malzemeden üretilmiş olan buhurdanlar porselen ve lüleci taş

malzemelerinden farklı olarak, altın, gümüş, tombak türü metal malzeme olarak da çok sayıda üretilmişlerdir (Tufan, 2006: 61).

Görsel 36: Üç ayak üzerinde oturan bakırdan yapılmış ve tombaklanmış buhurdanın, ateşliği ile tepsisi arasında yılan sırtı formunda üç tutamağı bulunmaktadır. Kubbe biçiminde ve tepeliği âlem şeklinde yapılan kapak Hindistan cevizi formunda ve ajurlu olup, kapağının dış yüzeyi oymalı baklava dilimlidir. İçinde buhurun yakıldığı ateşliği bulunmaktadır. Yüksek ayaklı kaidenin oturduğu tepesinde mineli üç pafta görülmektedir. 17.Yy., y: 23 cm. tepsî çapı: 20 cm. ateşlik çapı: 10 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M. 25/3777

Görsel 37: Tek ayak üzerinde oturan bakırdan yapılmış ve tombaklanmış buhurdanın, ateşliği ile tepsisi arasında sade motiflerle bezeli boğumlu bir bağlantı yeri bulunmaktadır. Kubbe biçiminde hatayı motifleri ile bezenmiş ajurlu dış yüzeyi paftalara ayrılmıştır. Ateşliğin ayak kısmına bağlandığı noktada iç kısmı kabartma tekniği ve gonca gül motifleri ile bezenen bordür, buhurdanın tüm yüzeyini çevrelemektedir. Tepsî kazıma tekniği ile yapılmış bitkisel motiflerle dekorlanmıştır. 18.Yy., y: 22.5 cm. tepsî çapı: 11 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M. 25/3862

1.1.7.3. Gülabdanlar

Gülabdan, hamamda yıkanıp cemağahda kurulanıp giyinilirken davetlilere içine koyulan gül suyunun ikram edildiği, tombak, gümüş, bakır malzemeden ve çok çeşitli formlarda üretilen objelerdir. İslam âleminde, Hazreti Muhammed'in teninin kokusunun gül kokusu gibi olduğuna inanılmasından dolayı, birçok mekânda olduğu gibi hamamlarda da gül suyu ikramı geleneği oldukça yaygındı. Tombak gülabdanlar Süleymaniye'de

üretmişlerdir. Gülabdanlar daima buhurdanlarla takım olarak kullanılmışlardır. (Türkoğlu, 1995).

Görsel 38: Armudi formdaki, şişkin karınlı, uzun boyunlu pirinç gülabdanın gövdesi kabartma tekniği ile yapılmış penç, sarmal yapraklar, ince dalga motifleri, zikzaklar, saz yaprakları ve rumilerle bezenmiştir. Gövdeyi, gülabdanın tutma yerine bağlayan bordür içerisinde Osmanlıca 'Ferdane'nin hayratıdır. 1319' yazısı ve tarihi bulunmaktadır. 1319'daki 3 rakamı ters yazılmıştır (Hamam, 2006: 111). 1901, y: 25 cm. çap:9 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M. 25/2255

Görsel 39: Armudi formdaki, şişkin karınlı, uzun boyunlu ve boyununun tepesinde yarım kubbe biçiminde kapağı bulunan tombak gülabdanın gövdesi hatayi, saz yaprakları ve rumilerle bezenmiştir. Gövdeyi, gülabdanın tutma yerine bağlayan yüzeyde rumilerle bezenen bordürün üst kısmında iğne motifleri bulunmaktadır. 18. Yy. y: 19 cm. T.S.M. 25/3865

1.1.7.4. Şerbetlik

Hamamda yıkanıldıktan sonra dinlenmek ve giyinmek için camegâh da oturulurken, hararetin giderilmesi için ikram edilen şerbetler için kullanılan kaplardır. Meyveden çıkartılan ya da gül, nilüfer, yasemin vb. güzel kokulu çiçeklerden damıtılan özle şekerli suyun karışımından hazırlanan şerbetlerin, hamam müşterilerine ikram edilmesinde kullanılmışlardır (Tufan, 2006:62).

Görsel 40: Oval formdaki tombaklanmış bakır şerbetliğin gövde kısmı geniş karınlı olup, üst bölümü murabbalara taksim edilmiş, baklava desen tezyinatlıdır. Musluğu, ışın şeklinde kabartma ile bezenmiş, boynu mihlama suretiyle fiyonk motifleri ile bezenmiştir. Tombak objenin iki yanındaki burmalı kupları, kapak kısmına iki yandan gülbezek motifleri ile eklenmiş, kubbe biçimindeki kapakta da baklava desen devam etmiştir. 18.Yy., y:44,5 cm., taban çap: 20 cm. kulp genişliği:30 cm. Bakır Seksiyonu, TSM.25/3788

1.1.7.5.Taka-tuka

Çubuk lülelerinde yanmış olan tütünün boşaltılması için kullanılan yuvarlak, madeni kaplardır.

Görsel 41: Çevresi ortasında bahar dalı çiçeği ve helezonik motiflerle bezenen ve ajurlu kısmın yer aldığı kabin, zeminin tamamı gümüşendir ve kumlamadır. Orta kısmında dış tezyinatla aynı desen özelliği gösteren ay şeklinde lüenin konması işine yarayan destek kısmı bulunmaktadır. 19.Yy. sonu, çap:18, 5 cm. y:3 cm. Gümüş Seksiyonu, T.S.M. 16/ 2111.

1.1.7.6. Nargile

Hamamlarda yıkanma işleminden sonra dinlenen soğuklukta müşterilere ikram edilen keyif araçlarından biri de nargilelerdir. Kullanan kişinin hortum aracılığı ile boru içerisinden gelen dumanı içine çekmesi şeklinde kullanımı mümkün olan nargilenin, doğu kültürünün bir ögesi olduğu bilinmektedir. Nargile kelime kökeni olarak Farsça, Hindistan cevizi anlamına gelen 'nargil' kelimesinden gelmektedir. Farklı malzemelerden

yapılmış türleri bulunsa da en yaygın olanları bronz malzemeden üretilmiş olanlarıdır (Bilgi, 2003).

Görsel 42: Nargilenin armut şeklindeki gövdesi, ateşlik kısmı, emziği ve tabağı altından olup, seri üzerinde üç boyutlu altın yaprak dizileri arasında firuzeler yer almaktadır. Ayrıca altın asma yaprakları incilerle bezeli olup, marpucu altın tellerle sarılmış ve uç kısımlarına altın üzerine çok renkli mine çiçek desenli bilezikler yerleştirilmiştir. 18.Yy'ın ilk yarısı, y: 38 cm. tabak çap:18 cm. Topkapı Sarayı Koleksiyonu, Hazine seksiyonu, T.S.M.2/1880. (Bilirgen, 2001:148-169).

1.1.7.7.Çay ve Kahve Fincanları

Hamamlarda ikramda kullanılan metal aksamli objelerden bir grup da altın ve minelerle bezenmiş, metal içerikli zarfları olan çay ve kahve fincanlarıdır.

Görsel 43: Altından yapılmış olan zarfin dış yüzeyleri, çok renkli minelerle ile çiçek şeklinde desenlendirilmiştir. Objenin paftalara ayrılmış olan dış yüzeyinin bazı bölümleri ajurlu, bazı bölümleri ise yıldız ve hilal motiflerinden oluşan yakutlarla bezenmiştir. 19.Yy. T.S.M. 2/7594

1.1.8. Hamam Çeşme Muslukları

Türk kültüründe ve maneviyatında yeri büyük çeşmelerin, metal musluklarının yapımları da aynı nispette önemsenmiştir. Meydan çeşmelerinde dahi son derece ince işçilikli ve kaliteli örnekleri olan çeşmeler, özellikle de hamam çeşmelerinde adeta sanatsal bir kimliğe bürünmüşlerdir. Kaynaklarda sucu esnafı ve sipahiler tarafından hoş karşılanmadığı belirtilse de, Osmanlı sanatlarının en görkemli örneklerinin verildiği klasik dönem olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde, *burma lülelerin* ve muslukların kullanılmaya başlanıldığı ve çeşmelere takıldığı görülmektedir. Soğuk ve sıcak suyun ya iki kol birleştirilerek tek ağızdan ya da iki ayrı ağızdan akıtıldıkları hamam musluklarının yapımında çok çeşitli maden alaşımları ve bezeme teknikleri kullanılmıştır. Saray ve konaklar gibi elit kesimin yaşamış olduğu mimari yapılarda, çok sayıda gümüş alaşımlı, gümüş ve tombak musluklar kullanılmıştır. Burularak açılıp kapanan bu çeşmelere erken dönemlerde *burgu* adı verilmiş ancak daha sonra *maslak* kelimesinden gelen *musluk* kelimesi kullanılmaya başlanmış ve *burma* kelimesi kullanılmaz olmuştur (Tufan, 2006:60). Saray hamamlarının muslukları çoğunlukla tunç üzerine altın yaldızlı, bol gümüş alaşımlı değerli madenlerden yapılmıştır. İşçilikleri de son derece özenli olan saray hamam musluklarında, süsleme teknikleri arasında, kazım, ajur, kabartma teknikleri uygulanmış, formlarda ise yılan, ejder, koçbaşı benzeri geometrik ve bitkisel şekiller uygulanmıştır. Sarayın Hünkâr ve Valide Sultan hamamlarıyla, Darüssaade Ağası dairesinin hamamlarında kullanılan çeşmelerin ise altın yaldızlı musluklar olduğu görülmektedir (Bayraktar-Tezcan, 2001).

Görsel 44-45: Saray harem hamamları için üretilmiş olan bakır musluğun suyu elle akıtmak için kullanılan tepeliği, palmet biçiminde oymalı olarak yapılmış, palmetin içi kabartma çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiş, etrafı ise kazıma tekniği ile yapılmış hurdelenmiş kıvrık dallar ve helezonik motiflerle çevrilmiştir. Musluktan suyun aktığı yanlara ve aşağıya uzantı bölümün ağız kısmı ise çiçek formunda, alt kısmı ise sivri bir sarkıt biçiminde yapılmış ve yüzey tamamen kazıma tekniği kullanılarak, rumiler, palmetler, kıvrık dallar ve yapraklarla bezenmiştir. 18.Yy, Bakır, T.S.M.

Sonuç

Osmanlı döneminde hamam kültüründe kullanılan geleneksel metal objelerin anlatıldığı bu çalışmada, günümüzde de rağbet görmeye devam eden bu malzemeler çeşitli yönleri ile irdelenmiştir. Osmanlı'da bir merasim ile yapılan hamam kültüründe kullanılan bu malzemelerin son derece itina ve ince işçilikle yapılmış oldukları anlaşılmış ve Türk İslam geleneğinin genel karakteristik özelliğine dayanan temizlik olgusunun, malzemelerin üretiminde en temel dayanak olarak alındığı ve hamam kültürüne özgü olan tüm gereçlerin, işlevselliğin ötesinde, Türk İslam sanatının süslemeci anlayışına paralel olarak, zengin dekoratif unsurlar da taşımış oldukları görülmüştür. Diğer geleneksel sanat alanlarında uygulanan süslemeler hamamda kullanılan metal gereçlerin materyal ve form özelliklerine adapte edilmiş olarak, aynı anlayış içerisinde malzemelerin yüzeylerinde hayat bulmuş, hayvansal, geometrik, natüralist ya da yazı örnekli tüm bezemelerin bu materyallere uygulanmış olduğu görülmüştür.

Somut olmayan kültür mirası içerisinde yer alan bir yapı olarak hamam kültürü anlatım biçimlerinin, pratiklerinin ve ritüellerinin, kendi etrafında oluşan dinamikleri ile bütüncül bir anlam kazanmakta olduğu ve bu nedenle somut ve somut olmayan kültürel mirasımızın korunmasına yönelik bütünsel bir yaklaşımın kültür mirasımız açısından öneminin büyük ve gerekli olduğu anlaşılmış ve hamam malzemeleri özelinde de, Osmanlı döneminin sosyo-kültürel yapısına ışık tutan bu çalışma ile kültür köklerinin zengin olduğu görülmüştür. Bu geleneğin çağa adapte olarak değişen zamanın koşullarında sürmeye devam ettiği ve yarın da dönemin koşullarına uygun olarak daima devam edeceği aşikârdır.

Bu bağlamda, kültür tarihimize ışık tutan ve geleneksel halk ya da saray hamamlarında kullanılarak günümüze ulaşan ve bugün müzelerimizde saklanan, yüksek kaliteli ve işçilikli hamam malzemeleri mirasının itina ile korunmaları, kültürel mirasın gelecek nesillere etkin aktarımı anlamında da, yeni üretim malzemelerin ise belli kurallar ve nizamlar dâhilinde, klasik Osmanlı lonca geleneğinden gelen ve geleneksel kalite anlayışından ödün vermeyen bir anlayışla üretim yapmaları için, üretimlerinin belli standardizasyonlara bağlanması ve bu malzemelerin yüzeylerine uygulanan geleneksel süsleme anlayışını ve tekniğini kullanan ustaların ve sanatçıların ve bu ilke doğrultusunda üretim yapan firmaların desteklenmesinin, bu köklü mirasın korunması anlamında büyük bir önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Türlere özgü bu müstesna somut olmayan hamam kültürü ve bu kültüre özgü olarak üretilen somut kültürel hamam kullanım objeleri, Osmanlı-Türk kültür zenginliğinin önemli göstergelerinden birisi olmaları yanında, dünyaya Türk kültürünün sosyo-kültürel zenginliğini tanıtan unsurlardan biri olması sebebiyle de son derece önemli maddi kültür varlıklarımızdır ve geleneksel ve tarihi değeri olan bu varlıklarımızın müzelerimizde etkin şekilde korunmalarının sağlanması ve kaliteli çağdaş güncel üretimleri ile Türk kültürü ehemmiyetini asırlar boyunca sürdürmeye devam edeceklerdir.

Kaynakça

- Altier, S. (2019). ‘Osmanlı Sanatı’nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi’, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:26, ss.149-202.
- Arlı, M. (1990). *Köy El Sanatları*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:1185. Ders kitabı: 339. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Baskı Ofset Ünitesi.
- Arseven, C. E. (1947). “Hamam”, *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 678-685.
- Arseven, C, E. (1950b.) ‘Nalın’. *Sanat Ansiklopedisi*. Cilt 3. XIV, ss. 1498, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arseven, C. E. (1952). ‘Tarak’. *Sanat Ansiklopedisi*. Cilt 4. Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss.1912-1913.
- Arseven, C. E. (1958). ‘Ayna’. *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss.142, Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arseven, C. E. (1965). “İbrik”, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Cilt 2, ss.767-768, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Basat, E. M. (2013). ‘Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek’, *Milli Folklor*, Yıl 25, Sayı:100, ss. 61-71.
- Bayraktar, N. ve Tezcan, H. (2001). ‘Sarayların Çeşme Muslukları’, *P Kültür Sanat Antika Dergisi*, Sayı:22.
- Bilgi, H. (2003). “Osmanlı’da Hamam Geleneği ve Hamam Malzemesi Eski Hamam Eski Tas” *Toplumsal Tarih*.
- Bilirgen, E. (2001). ‘Osmanlılarda Altın Eşya Tutkusu’, *P Kültür Sanat Antika Dergisi*, Sayı:20, ss.148-169.
- Bozok, D. (2005). ‘Türk Hamamı ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı’ (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma), *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ss:64.
- Cingöz, M. (1994). “Hamam Gelenekleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt 3, ss.536-537. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

- Delibaş, S. (2006). ‘Osmanlı Sarayı ve İstanbul’da Berberlik Kurumu’, *Hamam*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Emiroğlu, İ. (2010). “Konya’da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Ergin, N. (2012). *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişimi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1997). ‘Maden Sanatı’, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:2, ss. 1138-1147. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Eski Hamam Eski Tas*. (2009). Tofaş Sanat Galerisi, Mas Matbaacılık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harem* (2012). Topkapı Sarayı Harem-i Hümayun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Haskan, M. N. (1995). *İstanbul Hamamları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi*, (1997). Cilt 15, ss.402-425, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kuşoğlu, M. Z. (1992). ‘İbrikler’, *İlgi*, Yıl. 27, Sayı 70, ss.12-15.
- Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. (1971). “İbrik”, C. 6, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa Hamamları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Taş, H. (2017). ‘Kaybolmakta Olan Bir Maddi Kültür Geleneği’: Bursa’da Takunyacılık’, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
- Taşçıoğlu, T. (1998). *Türk Hamamı*, yay hazırlayan: Ali Pasiner, İstanbul: Duran Ofset Matbaacılık ve Ambalaj San A.Ş.

- Tufan, Ö. (2006). 'Hamam Malzemeleri', *Hamam*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Uluumay, E. (2009). "Hamam Kültürü Üzerine", Eski Tas Eski Hamam, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uluumay, E. (2006). 'Osmanlı'da Yıkama Geleneği ve Berberlik Zanaatı', *Hamam*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yanar, A.-Söylemezoğlu, F.-Erdoğan, Z.-Özgen, Ö. (2021). 'Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması: Türk Hamamı Örneği', *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(1), ss.1-19.
- Yegül, F. K. (2009). 'Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları ve Yıkama Geleneğinin Kökleri ve Geleceği'. *Anatolia*, Sayı: 35, ss. 99-118.
- Yegül, F. K. (2012). "Anadolu Hamam Kültürü: Bin Işık Huzmesi, Bin İlk Parmak", Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem, (Der: N. Ergin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, ss. 16-66.
- Yılmazkaya, O. (2002). *Türk Hamamı*, İstanbul: Çitlenbik Yayınları.

Extended Abstract

Ottoman-Turkish bath culture is within the cleaning phenomenon that communes with traditional and religious beliefs. It is one of the substantial practices of the ancient Turkish cultural history. The Ottoman bath structures, which have great importance for the traditional Ottoman, domed architectural typologies and were built and developed as part of the Ottoman foundation system, becoming the cleaning and refinement hubs in the early Ottoman culture. Furthermore, they turned into the primary socialization and recreation places in the following periods of the Empire. In particular, Hünkar (Sovereign) and Valide Sultan (Sovereign's Mother) Turkish baths in Ottoman palaces and numerous Turkish baths which are beyond comparison have the precedence in Turkish architecture and traditional handicrafts for their outstanding interior design details and the aesthetic values added by them to decorative arts.

Moreover, many folkloric events of our traditional culture which took place in main space and cool room of Turkish baths are quite significant in our general cultural history. Some of these folkloric events held within the culture, customs and traditions of Turkish bath can be listed as the circumcision feasts with the rituals organized there, wedding ceremonies, the ceremonies with prays for young men who enter to the army, the magnificent puerperal ceremonies and the postpartum rituals held forty days after

delivery, rituals of groom bath and the celebrations for the vows which came true. Such activities gather community and bind people together. As a result of their compromising structural features, they acted as a social therapy especially for the groups of women with limited living space, therefore they became the events for which women took pleasure in coming together and made special preparations. Groups of women and men used to reserve Turkish baths and organize various entertainments in Turkish baths.

The traditional architectural characteristics of the Turkish baths that were used to host aforementioned activities, and these conventional Ottoman-Turkish rituals performed in Turkish baths have great importance for our socio-cultural history. Another relevant issue involves the materials used in these structures and the metal objects in such materials. The Turks who exhibited pretty successful examples for metal arts and metal objects from the emergence of Central Asian steppe culture produced metal objects in very different forms that had distinctive functional features as part of the traditional handicrafts after settling in Anatolia, particularly in Eastern Anatolia and Southeastern Anatolia regions with rich ore beds. These metal objects of Turkish bath which were generated within the metal art inherited from our ancestors became the indicator of social statue in their usage period. Besides, they were deemed one of the identificatory properties of the criteria of their users such as gender and age. There is limited information regarding bathing culture of the dynasty's members in harem of the palace. However, the personal belongings of Pertevniyal Sultan such as bathing bowls and mirrors included in the metal Turkish bath items in palace and harem collections which came until today

It is known that the objects used in Turkish baths have the types classified into the needs of women and men. Some of them were brought to the bath by customers while some of them were constantly kept ready in Turkish baths for customers. Several objects were only for the use of women whereas some of them were used by just men. Even, the bowls exclusively produced for children are included in these objects. These material cultural properties indicate the richness, aesthetic values, local usage features and socio-cultural values of Turkish bath culture. In addition, they mediate the detection of several sociological criteria of society and the evaluation of such determinations.

The most amazing and precious examples for the traditional Turkish metal arts are still exhibited at our national museums. These works are regarded as the pacesetters of our material cultural richness and took their place in the most valuable collections of the said museums. These examples for metal art that enabled us to show our longstanding traditional cultural richness which enlightens the Turkish cultural history were used within the traditions of Ottoman-Turkish bath, own artistic and antique values within the discipline of art history and have been utilized even today, so it can be said that they are valuable from socio-cultural aspect.

In this study, it was aimed to discuss the examples for the metal objects used in Turkish bath which are shown among the most precious material cultural assets of the Ottoman-Turkish culture. In this context bowls, bibcocks of Turkish bath, washtubs, pitchers, pattens, censers, rose water flasks, hammam kettle, soap dish and the toilet items such as mirror, comb, shaving kits, bath bricks and kohl box were discussed separately, considering the classifications. Faucets and basins are the functional and decorative materials of Turkish baths. These materials used in Turkish bath of palaces were made of tombac and are examples for fine craftsmanship. The other materials are the general Turkish bath materials used by women and men.

In this study, functional characteristics of these objects utilized in the communal meetings held in Turkish baths were emphasized. The objects were examined with respect to their forms, rare ornaments, craftsmanship and production methods. The ornament patterns applied to surface of the objects were described. Information about these traditional patterns which were created by the most well-known artists of the workshop in palace were provided. It was underlined that these works are among our most precious folkloric heritages which survive until today and were passed on to new generations, considering the richness and aesthetic properties of the traditional Turkish bath culture. Furthermore, significance of the materials and the arts applied as well as their protection and development were addressed.